

С.М. Дячек, к.е.н. доц.
Ю.О. Легенчук, магістрант

Житомирський державний технологічний університет

ОЦІНКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Розглянуто суть індикаторів фінансової безпеки, сформовано підходи щодо визначення ряду індикаторів для подальшої оцінки рівня фінансової безпеки держави, досліджено американський досвід щодо оцінки рівня фінансової безпеки та запропоновано спосіб поєднання вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Ключові слова: фінансова безпека держави, індикатори фінансової безпеки держави, оцінка фінансової безпеки держави.

Постановка проблеми. Сучасний економічний стан держави характеризується негативними наслідками фінансової кризи, а саме: падінням національного виробництва, зменшенням обсягів інвестицій, тінізацією економіки тощо. Потреби соціально-економічного розвитку суспільства, моніторинг та контроль за досягненням цілей фінансової безпеки, а також управління цим процесом на макrorівні вимагають визначення основних критеріїв та показників фінансової безпеки держави, які є основою для оцінки і втрат від їх впливу. Таким чином, з метою діагностики рівня фінансової безпеки для своєчасного виявлення загроз та подолання їх наслідків, постає потреба у розробці системного інструментарію, що дасть змогу вирішити дану проблему.

Аналіз результатів останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань оцінки рівня фінансової безпеки держави присвячено праці О.Барановського [1], В.Соловйов [17], О.Макарюк [12], М.Коваленко [8], А.Сухорукова [18], Л.Борщ [2] та інших науковців. Їх інтерес концентрується на виявленні показників щодо оцінки рівня фінансової безпеки держави, розрахунку порогових значень індикаторів, дослідженні причин та наслідків відхилень реальних значень від порогових.

Мета дослідження полягає у вдосконаленні методики оцінки рівня фінансової безпеки держави.

Викладення основного матеріалу. Потреба в безпеці є базовою для людини, і виникає одразу після задоволення фізіологічних потреб. Вони можуть бути єдиним фактором, який обумовлює поведінку такою, що мобілізує всі сили організму, і таким чином, можна визначити організм як механізм, що прагне до безпеки [10]. Аналогічне твердження справедливе не тільки на рівні окремої особи, але і групи людей, держави та суспільства в цілому. Проблема безпечного функціонування особливо гостро стоїть перед національною економічною системою, що і було закріплено в Конституції України, яка стверджує, що забезпечення економічної безпеки України є найважливішою функцією держави, справою всього українського народу [18, С. 17].

Одним із основоположних чинників незалежності суверенної держави за сучасних умов господарювання є стан її фінансової безпеки. Через швидку зміну ринкової кон'юнктури на світових фінансових ринках та взаємопов'язану систему економічних відносин у структурі світового господарства стан вітчизняного фінансового сектора дедалі складніше контролювати з огляду на нестабільність внутрішнього і зовнішнього середовища. За такої ситуації постає потреба в комплексній превентивній оцінці зовнішніх та внутрішніх факторів, що прямо чи опосередковано впливають на фінансовий сектор держави [19].

Для оцінки рівня фінансової безпеки використовують різноманітні оціночні фінансові індикатори-показники. Зокрема, О.Барановський зазначає, що "фінансові індикатори характеризують тенденції розвитку фінансової та грошово-кредитної системи держави, що склалася, з точки зору її відповідності вимогам економічної безпеки держави" [1]. На думку А.Мельник, "індикаторами фінансової безпеки держави є найважливіші економічні показники, визначені на основі критеріїв економічної безпеки, які відображають стан та динаміку розвитку економіки країни, а відхилення від оптимальних значень чи перевищення граничних їх розмірів призводить до порушення нормального перебігу відтворювальних процесів, виникнення або посилення негативних явищ і тенденцій суспільного розвитку" [18]. Коваленко М. стверджує, що "індикатори фінансової безпеки відображають специфіку певного рівня управління (громадян, домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, галузей господарського комплексу, регіонів, банківської системи, фондового ринку, держави) або таких її складових, як безпека грошового обігу, інфляційна, валютна, бюджетна, боргова й інвестиційна безпека [8]. З наведених підходів можна стверджувати, що індикатори фінансової безпеки – це реальні статистичні показники, які найповніше характеризують явища та процеси, що властиві фінансовій сфері.

Кожен з індикаторів має своє граничне (найменше чи найбільше) значення. Граничні значення індикаторів А.Сухоруков [18, С. 73] називає “пороговими” і вважає, що відхилення фактичного значення індикатора від порогового, свідчить про необхідність профілактики або усунення причин, що зумовлюють ці відхилення.

Основні індикатори фінансової безпеки дають змогу адекватно сприймати економічну ситуацію, а також характер економічних процесів на макрорівні і крізь призму їх відповідності національним інтересам та вимогам національної безпеки. Розробка ефективної системи індикаторів фінансової безпеки – складна проблема, оскільки їх кількість і якість повинні бути достатніми для того, щоб завчасно й адекватно ситуації сигналізувати про виникнення й розвиток дестабілізуючих тенденцій, одночасно не обтяжуючи систему фінансової безпеки, створену для безпомилкового й оперативного реагування на можливі загрози. Комплекс індикаторів відіграє ключову роль в описі та аналізі стану фінансової системи та відкриває можливості корекції цього стану на основі розробки відповідних програм [15].

Кількість індикаторів повинна бути достатньою для повної оцінки фінансової безпеки держави. У зв'язку з цим в сучасній практиці виникає проблема, що пов'язана з відсутністю єдиного підходу до виділення складових фінансової безпеки та включення всіх складових до нормативного документу держави, а саме методики розрахунку рівня економічної безпеки.

У методиці розрахунку рівня економічної безпеки України виділено окремий блок як індикаторів, так і їх порогових значень у контексті окремих елементів фінансової безпеки.

Так методикою розрахунку рівня економічної безпеки України визначено такі складові фінансової безпеки як: бюджетна, грошово-кредитна, валютна, боргова, страхова, фондова, банківська та безпека інфляційних процесів.

Наукова економічна література виділяє більш розширений склад елементів фінансової безпеки держави, виокремлюючи валютну, інвестиційну, банківську, боргову, грошово-кредитну, бюджетну, страхову, фондову, податкову, інфляційну, зовнішньоекономічну, розрахункову, митно-тарифну, безпеку ціноутворення. Проте запропоновані науковцями та методикою розрахунку рівня економічної безпеки України набори індикаторів щодо оцінки рівня фінансової безпеки, дають можливість оцінити лише рівень окремих її елементів: бюджетної, грошово-кредитної, валютної, боргової безпеки та безпеки інфляційних процесів (табл. 1).

В той же час і найбільш вживані із наведених в таблиці 1 індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки держави, такі як: рівень монетизації, обсяги зовнішнього та внутрішнього державного боргу, рівень інфляції, дефіцит державного бюджету, рівень доларизації, не дають можливість всебічно оцінити стан зазначених елементів фінансової безпеки держави.

На нашу думку, найвагомішим недоліком в методиці оцінки рівня фінансової безпеки є нехтування такою важливою складовою як податкова безпека. Вітчизняні вчені зупиняються лише на оцінці податкового навантаження, що є лише одним із показників, який характеризує рівень податкової безпеки держави в цілому. Тому нагальним є завдання розробки системи показників податкової безпеки, які б доповнили Методику розрахунку рівня економічної безпеки та дали змогу комплексно оцінити рівень фінансової безпеки держави.

Показниками (індикаторами) оцінки рівня податкової безпеки держави можуть бути:

1. відношення податкових доходів до зведеного бюджету;
2. відношення податкових доходів до реального і номінального ВВП;
3. співвідношення прямих і непрямих податків;
4. відношення непрямих податків до рівня споживчих цін;
5. показник податкового боргу;
6. показник податкового коефіцієнта;
7. відношення ПДВ до податкових доходів.

Ще однією проблемою є неврахування фактору фінансового стану домогосподарств. Це впливає навіть із трактування сутності фінансової безпеки держави. Більшість вітчизняних науковців визначають фінансову безпеку держави як “такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх впливів” [22].

Зарубіжні автори, зокрема американські, розглядають фінансову безпеку як достатню кількість коштів у громадян та домогосподарств, що дає змогу їм максимально задовольняти свої потреби. Саме через це забезпечується стабільне функціонування фінансової системи країни. Таким чином, по відношенню до особистості та домогосподарства, ми можемо назвати вітчизняне визначення фінансової безпеки як таке, що не враховує фінансовий стан домогосподарств [3, с. 8].

Саме відмінностями парадигм можна пояснити факт, що серед показників фінансової безпеки України запропонованих в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки, фінансовій безпеці сектора домогосподарств не відведено жодного індикатора. Отже, доцільним є вивчення і запозичення зарубіжного досвіду для удосконалення методики оцінки рівня фінансової безпеки України.

Одним з можливих підходів до оцінки фінансової безпеки є підхід розроблений в США, що базується на визначенні індексу фінансової безпеки (Country Financial Security Index, далі ІФБ). Цей індекс характеризує стан фінансової безпеки домогосподарств. Започаткований у лютому 2007 р. індекс забезпечує точне фіксування стану фінансової безпеки американських домогосподарств в масштабі всієї національної економіки та в розрізі окремих регіональних ринків, виступаючи індикатором національної фінансової безпеки. Індекс відображає стан фінансової безпеки національних домогосподарств за шкалою від 0 до 100, де “позначка 100” показує найвищий рівень фінансової безпеки. Процес розрахунку зазначеного вище показника здійснюється на основі результатів національного телефонного анкетування трьох тисяч американців, унаслідок чого можна дізнатися, наскільки фінансово безпечно почувають себе американські домогосподарства залежно від стадії їхнього життєвого циклу. Анкета побудована таким чином, що охоплює питання, які стосуються як задоволення короткострокових потреб, так і захищеності доходів для планування на майбутнє [21].

До негативних сторін даного методу, на нашу думку, можемо віднести ототожнення фінансової безпеки країни з фінансовою безпекою окремого сектора економіки – домогосподарств. Адже, національна фінансова безпека – це багатокомпонентне явище, що містить безпеку домогосподарств, бізнес-сфери й держави та їх взаємодію. Іншим недоліком методу є проблема інтерпретації отриманих результатів, тобто відсутність діапазонів значень для визначення стану фінансової безпеки за отриманими числовими результатами.

Основною перевагою даного методу, з нашої точки зору, є те, що він показує не стільки стан фінансової безпеки домогосподарств на момент проведення дослідження, а більшою мірою, відображає їх очікування щодо цього стану, тобто, фактично, будується прогноз. Відомо, що економічні очікування людей здійснюють значний вплив на розвиток реального та фінансового секторів економіки, тому їх аналіз необхідний для прийняття ефективних рішень на національному рівні.

Даний метод можна застосувати для оцінки фінансової безпеки домогосподарств України шляхом телефонного анкетування. На наш погляд, оптимальний варіант для вітчизняної практики буде доповнення існуючої сукупності індикаторів показниками, які будуть враховувати фінансовий стан домогосподарств, а саме:

1. відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму;
2. відношення сукупних доходів до індексу споживчих цін;
3. частка споживчих витрат в загальному обсязі доходів;
4. відношення реальної та номінальної заробітної плати.

Запропоновані методичні підходи дозволять побудувати ефективну систему індикаторів та показників фінансової безпеки України, що допоможе комплексно та реалістично оцінити фінансову безпеку держави.

Висновки. Реалії сьогодення ставлять перед національними економіками численні виклики та загрози, одним з найсуттєвіших з яких є забезпечення функціонування економічної та фінансової системи країни. Фінансова безпека, являючись базисом національної безпеки, потребує постійного моніторингу її стану.

На сьогодні не існує комплексної системи індикаторів, яка б дала змогу всебічно оцінити рівень фінансової безпеки держави в цілому. Проведений аналіз показав, що у вітчизняній науці домінуючим є підхід, котрий розглядає фінансову безпеку держави, не враховуючи всіх складових фінансової безпеки, зокрема податкової складової, що позначається на повноті набору індикаторів щодо оцінки її стану. Ще однією проблемою є неврахування фінансового стану домогосподарств. Однак саме громадяни є носіями безпекових очікувань, тобто очікувань, пов'язаних з відчуттям рівня безпеки, які через дії економічних суб'єктів впливають як на фінансовий, так і на реальний сектори економіки. А, отже, дослідження таких очікувань залишається актуальним і потребує подальших наукових розробок.

Список використаної літератури:

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія / О.І. Барановський. – К. : КНЕУ, 2004. – 759 с.
2. Борщ Л.М. Вимірювання та оцінка фінансової безпеки, методичні підходи / Л.М. Борщ // Економіка ринкових відносин. – 2011. – № 8. – С. 123–130.
3. Ведута Е.Н. Государственные экономические стратегии / Е.Н. Ведута // Рос. экон. акад. – М., 1998. – 440 с.
4. Гець В.М. Концепція економічної безпеки України / В.М. Гець // Ін-т экон. прогнозування ; кер. проекту В.М. Гець. – К. : Логос, 1999. – 56 с.

5. *Глазьев С.* Геноцид. Россия и новый мировой порядок. Стратегия экономического роста на пороге XXI века / *С.Глазьев.* – М., 1997.
6. *Деркач О.М.* Науково-методичний підхід до комплексної оцінки фінансової безпеки держави / *О.М.Деркач* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUABS/2012_1/32_02_03.pdf.
7. *Єрмошенко М.М.* Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / *М.М.Єрмошенко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.disslib.org/upravlinnjaekonomichnojubezpekoju-pidpruyemnytstva>.
8. *Коваленко М.А.* Глобалізація фінансових ринків: причини та наслідки / *М.А.Коваленко, Н.Г.Рогальська* // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2009. – Вип. 3(46). – С. 55–61.
9. *Ластовченко І.В.* Фінансові показники як основа механізму регулювання економіки / *І.В.Ластовченко* // Фінанси України. – 1998. – № 3. – С. 73–80.
10. *Маслоу А.* Мотивация и личность / *А.Маслоу.* – 3-е изд. ; пер. с англ. – Спб., 2008. – 352 с.
11. *Матвійчук Л.О.* Методика визначення рівня фінансової безпеки машинобудівних підприємств / *Л.О.Матвійчук* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ape/2011_5/APE-2011-05/109-114.pdf.
12. *Макарюк О.В.* Напрями забезпечення фінансової безпеки через регулювання інвестиційного ринку / *О.В.Макарюк* // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6 (96). – С. 38–42.
13. *Медведкіна С.О.* Теоретико-методологічні засади забезпечення фінансової безпеки національних економік / *С.О.Медведкіна* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2011_1/tom1/249.pdf.
14. *Мельник А.Ф.* Національна економіка: навч. посібн. / *А.Ф.Мельник* ; за ред. *А.Ф.Мельник.* – К. : Знання, 2011. – 463 с.
15. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. *С.І.Пирожкова.* – К., НІПМБ, 2003. – 42 с.
16. Экономическая безопасность России : общий курс : учебник / под ред. *В.К.Сенчагова.* – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 815 с.
17. *Соловійов В.І.* Фінансова безпека як основоположний фактор незалежності держави / *В.І.Соловійов* // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15). – С. 148.
18. *Сухоруков А.І.* Фінансова безпека держави : навч. посібн. / *А.І.Сухоруков, О.Д.Ладюк.* – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 192 с.
19. *Шевченко О.Ю.* Теорія фінансової безпеки: інноваційні підходи / *О.Ю.Шевченко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_6/28.pdf.
20. *Шлемко В.Т.* Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / *В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько.* – К. : НІСД, 1997. – 144 с.
21. Фінанси : підручник / за ред. *С.І.Юрія, В.М.Федорова* – К. : Знання, 2008. – 611 с.
22. Country Financial Security Index: overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.countryfinancialsecurityindex.com/overview.php>.

ДЯЧЕК Світлана Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми теорії та практики фінансового менеджменту.

ЛЕГЕНЧУК Юлія Олександрівна – магістрант кафедри фінансів Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– теоретичні та практичні аспекти оцінки фінансової безпеки держави.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2013

Таблиця 1

Вибір індикаторів фінансової безпеки держави

Індикатори фінансової безпеки держави	Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [3]	Сухоруков А., Макарюк О. [12,18]	Барановський О. [11]	Глазьев С. [5]	Ластовченко І. [9]	Шевченко О. [19]	Медведкіна Є. [13]	Ведула Е. [3]	Юрій С. [21]	Мельник А. [14]	Єрмошенко М. [7]	Шлемко В., Бінько І. [20]	Використання індикатора, %	Складова фінансової безпеки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Рівень монетизації, %	+	+	-	+	-	+	+		-	-	-	+	46,2	Грошово-кредитна, інфляційна
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), % Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів Обсяг готівки, % до ВВП	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Грошово-кредитна, інфляційна
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), % Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, % Обсяг трансфертів із державного бюджету, % до ВВП Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Бюджетна
Обсяг зовнішнього державного боргу, % від ВВП	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	61,5	Боргова

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Обсяг внутрішнього державного боргу, % від ВВП	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	61,5	Боргова
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, % Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу до доходів державного бюджету, %	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Боргов
Рівень інфляції, %	+	+	+	+	-	-	-	+	+	-	+	-	61,5	Грошово-кредитна, інфляційна
Міжнародні резерви центрального банку, млн. дол.	+	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+	38,5	Валютна
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації), %	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Валютна
Дефіцит державного бюджету, % від ВВП	+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+	84,6	Бюджетна
Вартість банківських кредитів у національній валюті, % річних	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	15,4	Грошово-кредитна, інфляційна, банківська
Рівень доларизації, %	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	+	46,2	Валютна
Сальдо платіжного балансу, млн. дол.	+	-	-	-	+	-	-	+	+	+	-	-	30,8	Валютна
Доходи державного бюджету, % до ВВП	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	23,1	Бюджетна
Видатки державного бюджету, % до ВВП	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	15,4	Бюджетна
Питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі кредитів, %	+	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	23,1	Грошово-кредитна, інфляційна

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Рівень тіньової економіки, % до ВВП	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	+	38,5	Бюджетна
Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Банківська
Відношення обсягу номінальної капіталізації ринку акцій до ВВП, %	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Фондова
Показник проникнення страхування (страхової премії до ВВП), % Показник "щільності страхування" (страхові премії на одну особу), дол. США Частка довгострокового страхування в загальному обсязі зібраних страхових премій, % Рівень страхових виплат, % Частка премій, що належать перестраховикам-нерезидентам, %	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8,3	Безпека страхового ринку

Примітка: власна розробка